

MATEI ȚĂMFOREA ȘI ICOANA PARABOLEI BOGATULUI ȘI A SĂRMANULUI LAZĂR

Letiția-Mirela CRISTEA*

Abstract

During the directorship of Alexandru Tzigara-Samurçaș, in the patrimony of what is now The National Museum of the Romanian Peasant, entered a number of 10 icons painted on glass, created by one of the most famous iconographers of Transylvania: Matei Purcariu also known as Matei Țămforea. In addition to compositions with traditional themes as: The Holy Emperors Constantine and Helen, Doomsday, Saint Elijah, Our Lady of Sorrows, The Holy Three Hierarchs – Basil, Gregory and John, Saint Hierarch Nicholas and Holy Great Martyr Haralambie, a special theme stands out: of the parable of the rich man and poor Lazarus. Born into a family of bondmen, Matei Țămforea is one of the leading personalities of the Transylvanian iconography, standing out through the details that highlight the contrast between the social realities existing in Transylvania in that period. The poverty in which he grew up marked him deeply, a detail that he brought foreground especially in this icon. Inspired from the New Testament, the small size icon shows, from a visual perspective, the story of the rich man that spends his time with his friends and that of the poor man full of sores.

Keywords: Matei Purcariu, Matei Țămforea, poor, Lazarus, rich, icon, musicians, parable.

Cuvinte-cheie: Matei Purcariu, Matei Țămforea, sărac, Lazăr, bogat, icoană, muzicanți, parabolă.

În timpul directoratului lui Alexandru Tzigara-Samurçaș, în anul 1956, în patrimoniul actualului Muzeu Național al Țăranului Român intrau un număr de zece icoane pe sticlă ce aparțineau unuia dintre cei mai cunoscuți meșteri iconari ai Transilvaniei: Matei Purcariu. Pe lângă compozițiile cu teme tradiționale precum Sfinții Împărați Constantin și Elena, Judecata de Apoi, Sfântul Ilie, Maica Domnului Îndurerată, Sfinții Trei Ierarhi – Vasile, Grigore și Ioan, Sfântul Ierarh Nicolae și Sfântul Mare Mucenic Haralambie, se remarcă o temă aparte, cea a parabolei bogatului și a săracului Lazăr.

* Muzeul Național al Țăranului Român, București – România.

Cuvânt existent în limba greacă și în latină, parabola reprezintă o comparație, o combinare, o poveste cu sens figurat prin care se urmărește redarea unor idei sau învățături, având rol didactic și moralizator. Prezentă în Vechiul și Noul Testament, pilda redă, simbolic, un adevăr religios, implicit și moral, având ca temă evidențierea unor aspecte din viața cotidiană. Prezentată sub forma unei maxime sau a unui proverb, parabola are înțelesuri ascunse¹ care trebuiesc căutate și deslușite.

Folosindu-se de astfel de pilde, Iisus continua tradiția locală. El își expunea „materialul didactic” în fața unui public divers alcătuit din săraci, cerșetori, analfabeți, pescari, vameși, bogăți, învățați, negustori, oameni fără ocupație, preoți². Scena expunerilor era natura sălbatică, malul mării, vârful muntelui, răscrucile ulițelor, iar timpul nu conta. Putea fi la răsăritul soarelui sau la apus, în mijlocul arșiței zilelor dogoritoare ale verilor, în răcoarea primăverilor, în frigul iernii sau în amurgul toamnelor lungi³.

Plasându-se în categoria parabolilor despre judecata de apoi⁴, „povestea” bogatului și a săracului Lazăr dezvăluie contrastul dintre sărăcie și opulență⁵. Pornind de la o realitate existentă în timpul vieții lui Iisus, parabola a fost interpretată de creștini ca o lecție despre importanța altruismului, precum și despre obligația de a-i ajuta pe cei aflați în nevoie⁶.

Cea mai interesantă personalitate din rândul iconarilor din Țara Oltului se naștea la Cârțișoara – Oprea, în anul 1836, fiind fiul țăranului iobag Ion Purcariu, care locuia pe moșia contelui Oliver Teleky. Vestitul iconar va dobândi porecla de Țâmforea de abia după moartea tatălui său, când pentru săteni va deveni fiul Floarei – „Matei sin Florii”, cuvintele contopindu-se și transformându-se în Țâmforea sau Țimforea⁷.

¹ Petroniu Florea, *Pildele Domnului Iisus Hristos*, vol. I, Zalău, Editura Episcopiei Sălajului „Credință și viață în Hristos”, 2020, p. 3.

² Ellen G. White, *Parabolele Domnului Hristos*, <https://ellenwhite.ro/wp-content/uploads/2016/pdf/Parabolele%20Domnului%20Hristos.pdf>, accesat la data de 6.06.2022.

³ Ileana Minculescu, *Iisus din Nazaret*, București, Criterion Publishing, 2006, p. 45-46.

⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁵ Petru Rezuș, *Domnul Iisus Hristos*, București, Editura Eminescu, 1994, p. 107.

⁶ Reza Aslan, *Zelotul. Viața și epoca lui Isus din Nazaret*. Traducere de Mihnea Columbeanu și Filip-Iosif Columbeanu, București, Editura Trei, 2013, p. 152.

⁷ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1975, p. 80.

Imposibilitatea fizică de a lucra la câmp (era șchiop) l-a determinat să se îndrepte spre o ocupație sedentară, diferită de cea a sătenilor din jurul său, aceea a picturii pe sticlă. Memoria colectivă locală îl amintește ca fiind un om sărac, mic de statură, urât și bolnav de gușă spre finalul vieții⁸.

Toate aceste vitregii pe care i le-a dat viața l-au marcat și l-au schimbat, dându-i posibilitatea de a le transpune în ceea ce făcea el cel mai bine, în icoane. Astfel, infirmitatea care îl oprea să lucreze la câmp i-a ascuțit simțul observației, putând să îi studieze și analizeze cu atenție pe cei din jurul său, iar sărăcia, cu resentimentele aferente, i-a dezvoltat mai mult simțul dreptății, sentiment ce apare adesea la cei vitregiți de soartă⁹.

Sărăcia în care s-a născut, a crescut și a trăit l-a determinat să sperie într-o lume „viitoare”, „de apoi”, mai bună decât cea în care și-a dus existența cotidiană. Acest fapt este transpus într-o icoană unicat: cea a parabolei bogatului și a sărmanului Lazăr.

Pilda spusă de Iisus este de factură orientală. Prima parte derivă dintr-o poveste populară egipteană care vorbește despre călătoria lui Osiris în lumea subterană încheiată cu cuvintele: „Cel care a fost bun pe pământ va fi binecuvântat în împărăția morților”. Prin intermediul iudeilor alexandrini, povestirea a ajuns în Palestina, unde a fost adaptată. Ea nu a rămas în acest stadiu. Din contră, a fost completată cu o altă istorisire: cea a unui cărturar sărac și a vameșului bogat Bar Ma'jan. La moartea săracului nu a participat nimeni, pe când bogatul a fost înmormântat cu fast. Ineditul apare de acum încolo: un coleg al cărturarului a visat soarta celor doi oameni pe cealaltă lume. Astfel, învățatul se afla într-un peisaj alcătuit din grădini de o frumusețe paradisiacă, străbătute de pârauri lin curgătoare. Tot aici se afla și vameșul. Aflat pe malul unui râu, el încerca să atingă apa, dar nu putea¹⁰. Cele două povești au fost completate, adaptate și redată de Iisus într-o singură parabolă ce va deveni celebră de-a lungul timpurilor: „Era un om bogat care se îmbrăca în porfiră și în vison, veselindu-se în toate zilele în chip strălucit. Iar un sărac, anume Lazăr, zăcea înaintea porții

⁸ *Ibidem*, p. 80-81.

⁹ *Ibidem*, p. 81.

¹⁰ Joachim Jeremias, *Parabolele lui Iisus*. Traducere de P. S. Calinic Dumitru, Pr. Prof. Dr. Vasile Mihoc, Dr. Ștefan Matei, București, Editura Anastasia, 2000, p. 223.

lui, plin de bube. Pofind să se sature din cele ce cădeau de la masa bogatului; dar și câinii venind, lingeau bubele lui. Și a murit săracul și a fost dus de către îngeri în sânul lui Avraam. A murit și bogatul și a fost înmormântat. Și în iad, ridicându-și ochii, fiind în chinuri, el a văzut de departe pe Avraam și pe Lazăr în sânul lui. Și el, strigând, a zis: Părinte Avraame, fie-ți milă de mine și trimite pe Lazăr să-și ude vârful degetului în apă și să-mi răcorească limba, căci mă chinuiesc în această văpaie. Dar Avraam a zis: Fiule, adu-ți aminte că ai primit cele bune ale tale în viața ta, și Lazăr, asemenea, pe cele rele; iar acum aici el se mângâie, iar tu te chinuiești”¹¹.

Isus nu a dat nume bogatului, nominalizarea este doar pentru sărac: Lazăr, și astfel el este pus în evidență. Numele lui înseamnă „Dumnezeu ajută” și este singurul personaj din parabolele Mântuitorului care are nume¹².

Sunt ușor de recunoscut atributele bogăției: porfira (substanță extrasă, în trecut, din sucul unor moluște, cu care se vopseau stofele din care se confecționau veșmintele purtate de împărați¹³), visonul (țesătură fină din in¹⁴ folosită la confecționarea lenjeriei de corp). Lor li se adaugă petrecerile zilnice, semn al lipsei de griji pentru traiul cotidian, precum și bucățile de pâine căzute pe sub masă. Acestea nu sunt simple firimituri, ele erau fie înmuiate, în sos, de către invitații de la masă, fie își ștergeau mâinile cu ele și apoi le aruncau pe jos¹⁵.

În contrast cu opulența sunt schițate elementele definatorii ale sărăciei: Lazăr care zace pe pământ, semn că nu se poate deplasa. Fiind olog, infirmitate întâlnită în general la cerșetori, el trăiește pe stradă, la poarta bogatului, unde roagă călătorii să-l ajute să trăiască. Infirmitatea și boala (corpul lui era acoperit de bube) nu reprezintă doar o realitate fizică, ci și una punitivă, deoarece potrivit concepției iudaismului târziu el era un păcătos pedepsit de Dumnezeu¹⁶.

¹¹ Biblia sau Sfânta Scriptură, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2013, Luca 16, 19-25.

¹² Joachim Jeremias, *op. cit.*, p. 223.

¹³ <https://dexonline.ro/definitie/porfir%C4%83>, accesat la data de 9.06.2022.

¹⁴ <https://dexonline.ro/definitie/vison>, accesat la data de 9.06.2022.

¹⁵ Joachim Jeremias, *op. cit.*, p. 223.

¹⁶ *Ibidem*, p. 224.

Din tot textul prezent în Evanghelia lui Luca, icoana studiată tratează doar partea centrală a parabolei: bogatul și oaspeții lui care stau la masă și chefuiesc acompaniați de muzicanți și sărmanul Lazăr culcat pe pământ și înconjurat de câini.

Pictată pe spatele glajei în tehnica „în oglindă” și cu rama confecționată din lemn de brad, piesa studiată este completată prin aplicarea zonală a foiței de aur, aceasta din urmă având rol de a evidenția anumite aspecte ale bogăției.

Detaliile sunt aduse în prim plan, iar acest lucru se observă prin migala cu care meșterul iconar a schițat trăsăturile personajelor, veșmintele lor și locul în care ei sunt plasați în reprezentarea iconografică.

Scena este structurată în trei secvențe, devenind o adevărată poveste vizuală, ce poate fi citită de sus în jos sau, pentru a avea o privire de ansamblu, în paralel.

În registrul superior sunt reprezentați șase muzicanți. Ei au capetele acoperite cu pălării din fetru împodobite cu pene și flori, specifice Țării Oltului, subzona Făgăraș. Sunt îmbrăcați cu tunici de culoare albă cu butoni, de factură apuseană, purtate și de sașii din Ardeal. Pe sub acestea se disting cămăși roșii, completate de la brâu în jos cu pantaloni, de aceeași cromatică, strânși pe picior și ornamentați cu găitane de culoare albă. În picioare aceștia sunt încălțați cu cizmulițe albe. Ei cântă din trompete, numărul muzicanților indicând bogăția celor care benchetuiesc.

În registrul central are loc petrecerea. Momentul se desfășoară într-o casă fastuoasă, dovadă fiind prezența candelabrului în care se află aprinse patru lumânări, sistem de iluminat pe care și-l permiteau doar cei avuți.

La lumina policandrului stau trei personaje așezate în jurul unei mese. Peste ea este pusă o față de masă de culoare roșie, cu tiv auriu, cromatică prezentă și la veselă, paharele și carafele de băutură. Aurii sunt și marginile scaunelor pe care stau cei trei meseni. La acestea se adaugă și reprezentarea pieselor de mobilier, toate la un loc fiind alte câteva indicii vizuale ale opulenței personajului central (scaunul din mijloc este mult mai mare decât celelalte două).

Atributele bogăției și opulenței se regăsesc și în vestimentația mesenilor, asemănătoare cu veșmintele întâlnite în iconografia bizantină. Două dintre personaje sunt îmbrăcate cu cămăși de culoare verde, lungi și drapate, peste care se disting veșminte de culoare roșie, asemănătoare caftanului cu mâneci lungi și conteșului cu mâneci scurte și largi, decorate cu ornamente redat în culoare albă. Cel de-al treilea personaj poartă cămașă și pantaloni roșii, peste care se distinge un suman de culoare închisă, asemănător cu cel purtat de țăranii înstăriți din zonă. Pe cap, personajul central are un acoperământ similar calpacului împodobit cu pană, pe când celelalte două au capetele acoperite cu pălării, peste calotele acestora fiind dispuse câte o panglică aurie.

Nu numai hainele sau cromatica lor arată bogăția celor trei meseni, ci și acoperămintele de cap, acestea din urmă stabilind și o ierarhie a așezării la masă precum și a poziției în societate.

Aceași atenție la detalii se observă și în reprezentarea fizionomiei fiecărui personaj în parte. Astfel, muzicanții au fețele simple, cumva obosite, în tonuri pale, spre deosebire de ușoara tentă de roz cu care sunt colorați obrajii figurii centrale a mesei. Tot acestui personaj, meșterul iconar i-a schițat bărbia și i-a adăugat o mustață. Totuși, atât muzicanții cât și mesenii au ceva în comun: figurile bărbierite, ceea ce denotă influența apuseană.

Contrastul vizual se adâncește pe măsură ce ne îndreptăm spre registrul inferior. Pe pământ, este așezat un sărac olog și plin de bube, cunoscut în Evanghelia lui Luca drept Lazăr. El este reprezentat având în jurul taliei doar o bucată de material de culoare roșie, trimitere simbolică la bogăția de care spera să se bucure pe cealaltă lume. În acel sărman, iconarul arată nu numai sărăcia țăranilor iobagi, dar se recunoaște pe el, starea lui socială în care trăiește, iar în infirmitatea lui Lazăr își vede și arată defectul lui fizic.

Sărăcia lui este vizibilă și prin acel copan pe care îl ține într-o mână (probabil aruncat de unul dintre cei trei meseni) pe care îl împarte cu un câine. Pielea sărmanului este acoperită de bube pe care i le ling câinii care îl înconjoară, aceștia din urmă dând dovadă de milă și compasiune, sentimente pe care bogatul nu le arată, lipsa acestora constituind principala lui vină.

Întreaga compoziție este completată printr-o frază scrisă cu caractere româno-chirilice, un rezumat al uneia dintre cele mai cunoscute parabole a lui Iisus: „Lazăr zace la poarta bogatului câini ling rănile lui. Bogatul se desfătează. Iară Lazăr lăcrimează”. Sunt cuvinte simple, fără prea multe înflorituri, marcând nu numai condiția socială a iconarului, ci și sărăcia cu care se confruntau țăranii iobagi în contrast cu bogăția nobililor din acea perioadă.

Fig. 1. Matei Țâmforea, *Parabola bogatului și a sărmanului Lazăr*, Cârtișoara, 1877; icoană pe sticlă, Muzeul Național al Țăranului Român

Creată pentru oamenii simpli, icoana nu este doar un simbol, ci și un mijloc de a-și duce existența. Ea spune povestea alegorică întâlnită în Noul Testament, auzită la predicile bisericesti și aduce în prim plan speranța unei vieți mai bune pe cealaltă lume. Pe lângă sensul religios și moral, icoana evidențiază o realitate socială care exista în acel moment în Transilvania. Piesa este, dincolo de reprezentarea iconografică a temei, o întâlnire subtilă între influențe răsăritene, apusene și orientale, ale căror caracteristici s-au succedat și s-au împletit, dând naștere unei capodopere a artei populare țărănești.